

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

КРОЙТОР Артем Вікторович

УДК 323.2 (477). 001.73

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ВНУТРІШНЬОПАРТІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК
ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

Спеціальність 23.00.02 –
політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор,
Яковлев Денис Вікторович,
Національний університет
«Одеська юридична академія»,
професор кафедри соціальних теорій

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор,
Головатий Микола Федорович,
Міжрегіональна Академія управління персоналом,
проректор з наукової роботи

кандидат політичних наук, доцент
Левченко Олеся Олександрівна,
Чорноморський державний
університет імені П. Могили,
доцент кафедри політичних наук

Захист відбудеться «28» вересня 2013 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «27» серпня 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В.Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Процес забезпечення сталого розвитку української державності потребує підвищення ефективності взаємодії індивідуальних та колективних політичних акторів, спрямованості їх стратегії на суспільні зміни та реалізацію провідних ідей політичного дискурсу. В умовах трансформації посткомуністичних країн одним із визначальних чинників демократизації політичного простору виступає діяльність політичних партій, а внутрішньопартійна взаємодія стає важливим фактором інституціоналізації політичних партій та демократизації політичних відносин.

В основі сучасної моделі розвитку політичної системи знаходиться ідея представницької демократії, яка передбачає репрезентацію інтересів суспільних груп у політичному просторі, виборчі змагання, дотримання ліберальних принципів та цінностей у взаємодії влади та громадян, раціоналізацію політичного курсу та ін.

Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження полягає у суспільній ролі, яку відіграє внутрішньопартійна взаємодія, та недостатній ефективності політичних партій у процесі демократизації політичного простору в сучасній Україні. Нагальною необхідністю є виявлення умов і факторів, що перешкоджають демократизації партійної системи та внутрішньопартійної взаємодії. Враховуючи, що характер внутрішньопартійної взаємодії визначається поєднанням комплексу об'єктивних та суб'єктивних факторів, їх осмислення з позицій політичної науки потребує дослідження еволюції внутрішньопартійної взаємодії, процесу інституціоналізації політичних партій, демократизації внутрішньопартійних відносин у виборчий та міжвиборчий період.

Зміст та динаміка політичних трансформацій у посткомуністичних країнах значною мірою обумовлені процесами демократизації внутрішньопартійної взаємодії та рішень, які приймають та реалізують партійні еліти.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснено в рамках планової науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» за темою «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (№ державної реєстрації – 011U0006H) та безпосередньо пов'язано з комплексною науково-дослідницькою темою кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія» «Особливості впровадження теоретичної моделі паритетної демократії у виборчому процесі України» (2011-2012 р.), одним із виконавців яких є автор.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у комплексному політологічному аналізі демократизації внутрішньопартійної взаємодії та її впливу на процес політичної трансформації в Україні.

Для реалізації поставленої мети необхідно було вирішити наступні дослідницькі *завдання*:

- дослідити генезу політичних партій та внутрішньопартійної взаємодії на різних історичних етапах;
- розглянути теоретико-методологічні підходи до розуміння сутності внутрішньопартійних відносин та внутрішньопартійної демократії;
- визначити функціональні особливості внутрішньопартійної взаємодії у сучасному політичному процесі;
- розглянути внутрішньопартійну взаємодію з позиції теорії політичних еліт;
- дослідити різні типи внутрішньопартійних відносин;
- визначити характеристики інституціоналізації політичних партій та внутрішньопартійної взаємодії в Україні;
- дослідити складові демократизації внутрішньопартійної взаємодії у процесі посткомуністичної трансформації;
- розглянути виборчі кампанії як чинник ротації партійної еліти.

Об'єктом дослідження є процес формування партійної системи в Україні, її вплив на політичну систему країни.

Предметом дослідження виступає демократизація внутрішньопартійної взаємодії як чинник політичної трансформації в Україні.

Методи дослідження визначаються складністю та багатогранністю процесу внутрішньопартійної взаємодії та її впливу на політичний процес в цілому. Орієнтація на необхідність об'єктивності, послідовності та усебічності як принципів наукового аналізу у проведенні дослідження, обґрунтованість вихідних гіпотез дисертації, не допущення суперечностей в окремих тезах та розділах дисертаційної роботи обумовила ретельну розробку методологічної бази. Серед загальнонаукових методів у дослідженні використовувався логічний метод, що дозволив виділити логічні структурні частини та змістовні складові понять та термінів, які досліджуються у роботі і є основою для визначень та узагальнень. Також використовуються методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, прогностичний метод.

Крім того, теоретико-методологічна основа дисертаційного дослідження базується на використанні системного підходу, який дозволив дослідити весь спектр внутрішньопартійних відносин та його вплив на розвиток вітчизняної політичної системи.

Інституційний метод дозволив виявити основні закономірності інституціоналізації політичних партій, а історичний – визначити специфіку внутрішньопартійних відносин на різних історичних етапах розбудови української державності. Структурно-функціональний метод застосовувався при розгляді механізму розвитку внутрішньопартійних відносин, аналізі національної специфіки внутрішньопартійної взаємодії.

Базуючись на аналізі основних сучасних теоретичних розробок зарубіжних та вітчизняних дослідників, було сконструйоване авторське бачення особливостей демократизації внутрішньопартійної взаємодії як чинника політичної трансформації в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів. У межах дисертаційного дослідження автором були отримані результати, які мають наукову новизну, що обумовлено сукупністю поставлених завдань, вирішенням актуальних проблем, які не отримали достатньої розробки у науковій літературі та не набули статусу загальноприйнятих принципів у політичній практиці. Дисертаційна робота є одним з перших в українській політології теоретичним дослідженням демократизації внутрішньопартійної взаємодії в аспекті її впливу на процеси трансформації політичної системи в Україні. Елементи наукової новизни вбачаються, передусім, у таких положеннях та висновках дисертаційного дослідження:

вперше:

проведено комплексне політологічне дослідження внутрішньопартійної взаємодії, політичних, соціальних та правових механізмів її формування. Основою внутрішньопартійної взаємодії, за такого розуміння, виступають відносини між структурними елементами партії (партійною елітою, керівництвом середнього рівня, рядовими членами партії та прихильниками), а демократичність внутрішньопартійної взаємодії визначається рівнем політичної участі та активності членів партії при ухваленні та реалізації партійного рішення, відкритістю партійної еліти та керівництва партії. Наголос робиться на тому, що внутрішньопартійна взаємодія виступає важливим чинником легітимізації влади завдяки підвищенню рівня політичної активності громадян (особливо у виборчий період), їх залучення до прийняття партійних рішень та вироблення партійної політики, артикуляції інтересів груп та спільнот у партійній діяльності;

обґрунтовано, що структура внутрішньопартійної взаємодії формується на основі горизонтальних та вертикальних відносин, які опосередковуються системою внутрішньопартійних комунікацій. Рівень внутрішньопартійної демократії визначається розвиненістю та ефективністю горизонтальної та вертикальної взаємодії між членами політичної партії при визначенні політичного курсу, обранні лідерів та участі у виборах. Визначено, що однією із дієвих форм внутрішньопартійної демократії виступають «праймеріз».

уточнено:

роль та місце внутрішньопартійної взаємодії у процесі демократичного розвитку. Обґрунтовано, що репрезентація соціальних інтересів у політичному просторі та конкуренція між політичними партіями за підтримку з боку суспільних груп виступають одними із головних ознак демократичного політичного процесу, які неможливо реалізувати без ефективної та відповідальної внутрішньопартійної взаємодії. Визначено, що для забезпечення високого рівня політичної активності рядових членів партій та підзвітності партійної еліти необхідними умовами виступають залучення членів партії до процедури висування кандидатів на державні посади, наявність у партії різних елітних груп та внутрішньопартійна конкуренція;

чинники впливу на внутрішньопартійну взаємодію в Україні, серед яких виділено та проаналізовано олігархізацію політичних партій, формування «партії влади», а також правові та економічні фактори. Відзначено необхідність удосконалення діючої правової системи щодо

регулювання внутрішньопартійної взаємодії та вироблення прозорих механізмів фінансування партійної діяльності.

дістало подальший розвиток:

визначення ролі виборчих кампаній у процесі ротації партійної еліти. Виборчі кампанії виступають механізмом селекції партійних еліт, а за умови здобуття влади вимагають від політичних партій трансформації виборчих технологій у стратегію врядування. Виборчий процес забезпечує відбір партійної еліти, який неможливий без залучення рядових членів політичної партії, що є основним критерієм розвитку внутрішньопартійної демократії. Аргументовано, що від внутрішньопартійної взаємодії під час виборчого процесу залежить ефективність застосування політичних технологій (пошуку цільової аудиторії, позиціонування, формулювання ключового повідомлення, виходячи з характеристик цільової групи та ін.), а у поствиборчий період демократична взаємодія у партіях проходить випробування процесом створення «більшості» та формуванням уряду.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що представлена робота демонструє роль демократизації внутрішньопартійної взаємодії у процесі політичної трансформації в Україні, взаємовплив діяльності влади, інституцій громадянського суспільства, представників мас-медіа у процесі партогенезу та формування демократичної моделі внутрішньопартійної взаємодії, а тому її результати можуть бути використані у практичній діяльності політичних партій, фракцій, органів державної влади, громадських організацій щодо демократизації внутрішньопартійної взаємодії у сучасному українському суспільстві.

Положення і висновки даного дослідження можуть бути використані також у процесі консультування політичних партій, владних структур, політичних організацій. Результати проведеного дослідження дозволяють сформуванню цілісного комплексного уявлення щодо сутності внутрішньопартійної взаємодії, механізмів її формування та принципів реалізації у демократичному суспільстві. Дисертація містить розробки методологічного і методичного характеру, які можуть сприяти формуванню демократичних механізмів партійної взаємодії та підвищення рівня політичної участі громадян у діяльності політичних партій.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у навчальному процесі при викладанні курсів з політології, теорії політичних партій, політичних еліт та лідерства, теорії влади, теорії демократії у вищих навчальних закладах, а також у науково-дослідній роботі.

Апробація результатів дисертації. Основні результати та висновки дисертаційного дослідження обговорювались на методичних семінарах кафедри соціальних теорій, щорічних науково-теоретичних конференціях професорсько-викладацького та аспірантського складу Національного університету «Одеська юридична академія», Всеукраїнській науково-практичній конференції за міжнародною участю «Сучасні тенденції розвитку публічного управління: теорія та практика» (2012 р., м. Одеса), Міжнародній науковій конференції «Чорноморський дослідницький політологічний проект» (2012 р., м. Одеса), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Політичні парадигми розвитку XXI століття: аналітичні рамки та конфігурації сучасної політики»

(2013 р., м. Луганськ), III Національному політологічному конвенті МАСПН-Україна (2013 р., м. Острог), III Чорноморському політологічному форумі (2013 р., м. Одеса).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у 6 наукових статтях, 5 з яких опубліковані в наукових фахових виданнях з політології..

Структура дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота складається зі вступу, 4 розділів основної частини, які поділяються на 11 підрозділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 190 сторінок. Список використаних джерел містить 263 найменування (25 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, розкрито зв'язок роботи із відповідними темами колективних наукових досліджень, визначено об'єкт, предмет, сформульовано мету та завдання дослідження, охарактеризовано використані у роботі загальнонаукові та політологічні методи, її наукову новизну та практичне значення, представлено відомості щодо апробації та публікації результатів дослідження.

У **першому розділі «Еволюція наукової думки щодо дослідження внутрішньопартійної взаємодії»**, який складається з двох підрозділів, визначено основні історичні етапи дослідження внутрішньопартійної взаємодії та внутрішньопартійної демократії, досліджено історіографію проблеми, генезу політичних партій та внутрішньопартійної взаємодії, проаналізовано зв'язок розвитку політичних партій зі становленням соціальної та політичної системи.

У *першому підрозділі «Основні етапи дослідження демократизації внутрішньопартійної взаємодії»* відзначено, що політичні партії, як структури представництва політичних інтересів, що базуються на політичних ідеологіях та беруть участь у змаганнях за владу, виникають у ранньому індустріальному суспільстві. Визначено, що на різних історичних етапах важливу роль у дослідженнях внутрішньопартійної взаємодії відіграють праці Н. Макіавеллі, Ф. Бекона, Т. Гобса, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Ст. Мілля, Ш. Монтеск'є, А. де Токвіля, Е. Берка, Г. Спенсера, К. Маркса, М. Острогорського, М. Вебера, М. Дюверже, В. Зомбарта, Р. Міхельса, В. Парето, Ж. Блонделя, Й. Шумпетера, А. Лейпгарда, Дж. Сарторі, С. Гантингтона, Д. Растоу, О. Тоффлера, М. Олсона та ін. Проаналізовано інтерпретації внутрішньопартійної взаємодії з позицій ліберальної політичної доктрини (Дж. Лок, С. Пуфендорф, Т. Пейн, К. Поппер, Дж. Ролз та ін.), типологізацію політичних партій (К. Байме, Г. Трипель, М. Дюверже, Дж. Сарторі та ін.).

Обґрунтовано взаємний зв'язок досліджень партіогенезу та внутрішньопартійної взаємодії з концептуалізацією владних відносин, ідеологічних доктрин, демократизації, політичної участі, формування груп інтересів, парламентаризму, виборчих кампаній, політичної культури та ін.

У *другому підрозділі «Генеза політичних партій та розвиток внутрішньопартійної взаємодії на різних історичних етапах»* здійснено аналіз історичного становлення та розвитку

політичних партій крізь призму внутрішньопартійної взаємодії. Виступаючи важливою складовою політичних відносин, внутрішньопартійна взаємодія відзначається особливостями розвитку на різних історичних етапах. Джерела політичних партій та їх історичне походження впливають на специфіку внутрішньої структури, роль в політичній системі суспільства.

Відзначено, що аристократичні протопартії доби античності характеризувались замкненістю, нечисельністю та відсутністю чіткої структури. У середньовічних монархіях елементи партійної діяльності проявляються у процесі утворення груп придворних та лицарських орденів. Історично політичні партії пройшли етапи розвитку від протопартій (політичні групи громадян давньогрецьких полісів та Римської імперії) до масових політичних об'єднань з розгалуженою мережею осередків і обов'язковим юридичним оформленням.

Проаналізовано специфіку процесу внутрішньопартійної взаємодії та організаційної структури політичних партій доби модерну з урахуванням походження партії (теорія «зовнішніх» та «внутрішніх» партій М. Дюверже), форми державного устрою, парламентської та позапарламентської діяльності, особливостей групових інтересів (робітничі, аграрні, християнські та ін.), ідеології (ліберальні, консервативні, соціалістичні та ін.).

Визначено, що ефективність діяльності політичної партії на різних етапах розвитку обумовлюється рівнем горизонтальної та вертикальної внутрішньопартійної взаємодії між лідером, партійною елітою та прихильниками партії.

У висновках до першого розділу відзначається, що аналіз історіографії проблеми дозволив визначити та ґрунтовно дослідити специфіку внутрішньопартійної взаємодії на основних історичних етапах. Наукові візії сутності політичних партій та внутрішньопартійної взаємодії пройшли шлях від негативних оцінок до визначення політичних партій в якості одного із головних елементів демократичної політичної системи, що пов'язується зі становленням інститутів представницької демократії.

У другому розділі **«Теоретико-методологічні засади дослідження демократизації внутрішньопартійної взаємодії»** обґрунтовано концептуальні засади дослідження, здійснено огляд наукової літератури за темою дисертації, визначено ступінь та суть наукової розробки проблеми, обґрунтовано вибір напрямків наукового дослідження, зроблено аналіз основних підходів до процесу демократизації внутрішньопартійної взаємодії.

У першому підрозділі *«Діяльність політичних партій: основні політологічні підходи»* визначено та проаналізовано основні підходи до вивчення діяльності політичних партій. Найбільш значущими представляються роботи Е. Берка, І. Берліна, Ж. Блонделя, М. Вебера, Ф. Гаєка, Р. Даля, Л. Даймонда, Р. Дворкіна, Б. Дізраелі, М. Дюверже, А. Лейпгарта, Х. Лінца, Дж. Ст. Мілля, Р. Міхельса, М. Острогорського, В. Парето, Дж. Сарторі, А. де Токвіля, Й. Шумпетера, В. Ільїна, Е. Афоніна, В. Бебика, М. Головатого, Л. Кормич, А. Колодій, В. Кременя, Ю. Левенця, А. Пахарева, В. Полохало, А. Романюка, С. Рябова, Ю. Шведа, Ю. Шайгородського та ін.

Для аналізу діяльності політичних партій, формування демократичних механізмів внутрішньопартійних відносин у процесі взаємодії влади та громадянського суспільства з сучасних методологічних позицій у дослідженні використовувались праці таких зарубіжних вчених, як Г. Ашин, Р. Арон, П. Бурдьє, Л. Вайтхед, Д. Волдрон, А. Вілдавські, О. Гаман-Голутвіна, О. Дегтярьов, Ф. Закарія, Т. Карозерс, Г. Колбеч, Н. Мотрошилова, В. Парсонс, А. Пшеворський, Д. Растоу, О. Тоффлер, А. Шедлер, Т. Шмачкова, Ф. Шміттер та ін.

Концептуальні основи дослідження діяльності демократизації внутрішньопартійної взаємодії у контексті посткомуністичних політичних трансформацій представлено у роботах таких вітчизняних дослідників, як Б. Андресюк, О. Балакірева, А. Білоус, Є. Бистрицький, В. Денисенко, І. Жданов, І. Кресіна, Ю. Куц, О. Левченко, В. Литвин, С. Наумкіна, І. Павленко, О. Радченко, М. Рибачук, Ф. Рудич, Ю. Саєнко, С. Телешун, В. Токовенко, М. Томенко, О. Фісун, В. Шаповал, Л. Шкляр, Ю. Якименко, Д. Яковлев, Л. Ярошенко та ін.

Обґрунтовано, що сучасна демократія функціонує переважно у представницькій формі, тому дослідження демократизації внутрішньопартійної взаємодії у політологічному дискурсі глибоко пов'язані із діяльністю політичних партій щодо формування політичних еліт та політичного класу, громадянського суспільства, участю у виборчих кампаніях, процесі прийняття політичних рішень.

У другому підрозділі *«Внутрішньопартійна взаємодія з позиції теорії політичних еліт»* з метою ґрунтовного аналізу демократизації партійних відносин автором критично проаналізовано та систематизовано наявні наукові розробки з теорії політичних еліт.

Загальні роботи з теорії політичних еліт, у яких висвітлюються проблеми панування «кращих», захисту елітою приватних, групових та суспільних інтересів, роль еліти у партійній діяльності та внутрішньопартійної взаємодії, належать таким авторам, як Аристотель, Платон, Геласій, Н. Макіавеллі, Т. Гобс, Дж. Локк, Ф. Ніцше, Г. Спенсер, М. Вебер, Т. Боттомор, Т. Дай, Р. Дарендорф, Ю. Габермас, Дж. Мізел, Й. Шумпетер та ін.

Відзначено евристичний потенціал класичних теорій кругообігу еліт (В. Парето), правлячого класу (Г. Моска) та олігархізації (Р. Міхельс) для дослідження процесу демократизації внутрішньопартійної взаємодії як чинника сучасних політичних трансформацій.

В українському науковому дискурсі дослідженням внутрішньопартійної взаємодії з позицій теорії еліт присвячено роботи Б. Андресюка, Є. Бистрицького, І. Бураковського, О. Гараня, О. Дергачова, Д. Донцова, Н. Дубовик, В. Липинського, С. Макеєва, М. Обушного, А. Пахарева, М. Пірен, Д. Табачника, П. Шляхтуна та ін.

Визначено, що діяльність політичних еліт виступає однією із головних складових внутрішньопартійної взаємодії, визначення партійного курсу та способу прийняття партійних рішень (кулуарного або демократичного), процесів «олігархізації» та «демократизації» партій.

У третьому підрозділі *«Типологія внутрішньопартійних відносин»* зазначено, що внутрішньопартійна взаємодія визначає напрямок партійного розвитку, віддзеркалює тип політичного режиму та політичних відносин у суспільстві.

Обґрунтовано характеристики внутрішньопартійної взаємодії у кадрових, масових, централізованих, децентралізованих, парламентських та транзитивних політичних партіях. Партійна організація кадрової партії часто не передбачає фіксованого та тривалого членства у партійних осередках, вона обумовлена необхідністю об'єднання впливових акторів (суспільних діячів, лідерів громадської думки) з метою впливу на виборців. Ефективна політична взаємодія між ними та розгалужена мережа горизонтальних комунікацій визначає електоральний результат партії.

У масових політичних партіях внутрішньопартійна взаємодія характеризується наявністю великого управлінського апарату, активністю рядових членів партії, які поділяють певну ідеологічну доктрину, ієрархією, діяльністю у міжвиборчий період та ін.

Одним із головних завдань внутрішньопартійної взаємодії у масових партіях виступає забезпечення вертикальної комунікації, доведення до місцевих осередків програми діяльності партії та налагодження механізму зворотного зв'язку з використанням таких форм внутрішньопартійної взаємодії, як партійні з'їзди, «праймеріз» та ін.

Аргументовано, що у централізованих партіях закритого типу внутрішньопартійна взаємодія характеризується відсутністю публічності та низьким рівнем ротації партійної еліти, децентралізовані партії відзначаються високим рівнем горизонтальної та вертикальної комунікації, а у партіях транзитивного типу поєднуються ознаки внутрішньопартійної взаємодії перших двох типів партій.

У *висновках до другого розділу* на основі проведеного аналізу обґрунтовано позиції представників інституційного підходу, біхевіоралізму, теорії раціонального вибору та функціоналізму до проблеми внутрішньопартійної взаємодії. Відзначено, що внутрішньопартійна взаємодія представляє окремий напрямок діяльності партійної еліти та розгортається між полюсами «олігархізації» та «поліархії».

Третій розділ «Інституціоналізація політичних партій як основа розвитку внутрішньопартійної взаємодії в Україні» складається з трьох підрозділів та присвячений дослідженню процесу інституціоналізації політичних партій в Україні, визначенню функціональних особливостей внутрішньопартійної взаємодії у сучасному політичному процесі та впливу політичних ідеологій на партійні відносини.

У *першому підрозділі «Характеристики процесу інституціоналізації політичних партій в Україні»* зазначено, що процес формування багатопартійної системи, який розпочався на межі XIX – XX століть та був перерваний монополізацією влади й одержавленням політичного поля у радянський період, відновився наприкінці 80-х років минулого століття. При цьому деякі сучасні партії декларують ідеологічну спорідненість з політичними партіями минулого століття.

Визначено, що фундаментальні засади правового регулювання політичних партій, передусім – принципи політичного плюралізму, свободи слова, гарантії основних прав і визначення меж компетенції органів влади – закладено у Конституції України.

Аргументовано, що визначення функціонального призначення політичних партій знайшло продовження у Законах України «Про політичні партії в Україні», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», «Про Регламент Верховної Ради України», «Про комітети Верховної Ради України» та в інших нормативно-правових актах, урядових рішеннях, міжнародних правових документах.

Обґрунтовано, що інституціоналізація політичних партій в Україні пов'язана з процесами національного відродження, політичними трансформаціями посткомуністичної доби, діяльністю політичних еліт та лідерів, політичною та ідеологічною структуризацією суспільства, формуванням демократичної моделі взаємодії влади та громадян.

У другому підрозділі *«Функціональні особливості внутрішньопартійної взаємодії у сучасному політичному процесі»* наведено результати дослідження специфічних рис та характеристик внутрішньопартійної взаємодії крізь призму виконання політичними партіями властивих функцій.

Показано, що функціональні особливості внутрішньопартійної взаємодії обумовлені відсутністю політичного плюралізму та однопартійною політичною системою за радянських часів та перетворенням партій на політичні проекти з відлунням кланових інтересів і активним використанням комунікативних технологій (політична реклама та PR) на сучасному етапі партогенезу.

Визначено та обґрунтовано такі характеристики внутрішньопартійної взаємодії у сучасному політичному процесі, як зростання ролі партій у виборчому процесі, у діяльності органів державної влади (передусім – парламенту) та місцевого самоврядування, поділ партій за шкалою «провладні – опозиційні», формування «партії влади», пошук дієвих механізмів трансформації виборчих декларацій та технологій на ефективну стратегію демократичного врядування, загальна невизначеність щодо політичних ідеологій як у громадській думці, так і в діяльності партійних структур, розмитість шкали «праві – центр – ліві», що має наслідком створення квазіпартійних груп.

Завдяки вивченню особливостей статутів політичних партій, які представлені фракціями у ВР України VII скликання, було встановлено функціональні особливості внутрішньопартійної взаємодії та процесу прийняття партійних рішень.

У третьому підрозділі *«Політичні ідеології як чинник внутрішньопартійної взаємодії»* визначено, що у сучасному політичному просторі ідеології зазнають суттєвих трансформацій. Серед причин «деідеологізації» діяльності політичних партій відзначено втому посткомуністичних суспільств від надмірної ідеологізації усіх сфер суспільного життя та панування тоталітарної комуністичної ідеології, загальносвітові тенденції деконструкції ідеологій, розмивання ідеологічних кордонів у діяльності політичних партій, структурування партійної організації навколо лідерів («локомотивів рейтингу»), персоналізацію виборчих кампаній.

Показано, що політичні ідеології виступають системами інтерпретацій цінностей політичного життя та методів їх практичної реалізації у процесі політичної взаємодії. Політичні партії виступають інструментом реалізації політичних ідей, цілей та світоглядних позицій окремих соціальних груп.

Відзначено, що у період електоральної кампанії провідним елементом у діяльності політичних партій виступає не лише ідеологія, а й спрямованість на використання комунікативних технологій. Аргументовано, що політична та партійна ідеологія у демократичному суспільстві не є сталим феноменом, ідеології трансформуються під впливом модернізації, глобалізації, розвитку інформаційного суспільства.

Обґрунтовано, що сучасне українське суспільство характеризується плюралізмом груп та спільнот, фрагментованістю соціальної та політичної структури, що унеможливлює повернення до монополії у партійній системі та ідеології.

У висновках до *третього розділу* узагальнено викладений матеріал та зазначено, що процес інституціоналізації політичних партій спрямований на набуття політичної ваги, отримання суспільної підтримки та успішного досвіду виборчих кампаній, утворення розгалуженої мережі партійних організацій. Визначено, що функціональні особливості внутрішньопартійної взаємодії обумовлені взаємним впливом процесів партогенезу та формування політичних еліт та лідерства, олігархізації та технологізації політичного простору.

Четвертий розділ «Демократизація внутрішньопартійних відносин в умовах посткомуністичних трансформацій в Україні» складається з трьох підрозділів та присвячений аналізу особливостей внутрішньопартійних відносин у процесі посткомуністичних трансформацій, сутності «партії влади» в Україні та впливу виборчих кампаній на ротацію партійної еліти.

У *першому підрозділі «Внутрішньопартійні відносини у процесі посткомуністичних трансформацій: особливості та складові»* досліджено розвиток внутрішньопартійних відносин у перехідному періоді розвитку політичної системи України. Відзначено, що у період посткомуністичних трансформацій внутрішньопартійна взаємодія характеризується декларуванням принципів внутрішньопартійної демократії та реальною централізацією внутрішньопартійної системи.

Визначено, що одним із головних чинників структуризації соціально-політичної взаємодії, розвитку політичної системи виступає внутрішньопартійна взаємодія, а однією з головних загроз виступає перетворення партій на інструмент реалізації інтересів порівняно невеликого кола осіб, що здійснюють безпосереднє партійне керівництво.

Завдяки вивченню особливостей внутрішньопартійної взаємодії українських політичних партій (на прикладі політичної партії «Наша Україна», Партії регіонів та політичної партії «Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» у період з 2002 по 2012 рр.) було встановлено роль внутрішньопартійної взаємодії у процесі посткомуністичних трансформацій.

Обґрунтовано, що праймеріз покликані обмежити владу партійного апарату та посилити вплив рядових членів партії на процес висування кандидатів.

У *другому підрозділі «Феномен «партії влади» в Україні»* аргументовано, що «партія влади» виступає дієвим механізмом збереження влади, який поєднує владу та управління власністю, відтворюючи зразки авторитарного правління у особливому типі політичної консолідації на базі тієї політичної партії, яка перемогла на останніх виборах. Саме тому її розуміння відрізняється від демократичних інтерпретацій (як партії, що перемогла на виборах).

Показано, що поєднання державної влади та партійних структур задля збереження впливу на прийняття рішень, призводить до появи «картельних» партій (які характеризуються державним патронажем), трансформацій радянської номенклатури у неопартримоніалістичну олігархію.

Обґрунтовано, що персоналізація виборчої кампанії, широке використання компромату та медіа-скандалів, нав'язування антагоністичної виборчої моделі сприяє формуванню «партії влади» у поствиборчий період.

У *третьому підрозділі «Виборчі кампанії як чинник ротації партійної еліти»* відзначено, що у електоральний період, незалежно від типу виборчої системи, сформовано групу впливових політичних партій-лідерів, кожна з яких представляє і захищає конкретні суспільні й приватні інтереси.

Обґрунтовано, що у виборчий період мова йде про боротьбу партійних еліт за політичну владу – за право керувати державою, здійснювати процес урядування та реалізації публічної політики. Виборчі кампанії демонструють готовність політиків та громадян у політичному дискурсі визнати демократичні правила гри, а поствиборчий період показує здатність діяти партійної еліти згідно з цими правилами у сфері публічної політики.

Аргументовано, що використання політичних технологій у період виборчих кампаній (пошуку цільової аудиторії, формулювання ключового повідомлення, виходячи з характеристик цільової групи та ін.) відображає рівень політичної конкуренції не лише між політичними партіями, а і серед елітних груп всередині партійних структур.

Відзначено, що роль та політична вага партій зростають у парламентсько-президентській формі правління. Вибори до парламенту сприяють політичному плюралізму через достатньо низький прохідний бар'єр, а президентська кампанія консолідує представників партійної еліти навколо кандидатів, які виходять до другого туру. Процес ротації партійних еліт активізується перед парламентськими виборами та після президентських виборчих кампаній.

У *висновках до четвертого розділу* зазначено, що у процесі політичних трансформацій одним із головних викликів виступає олігархізація партійної структури. Аргументовано, що з метою демократизації внутрішньопартійної взаємодії необхідно забезпечити можливість впливу рядових членів партії на партійну політику, впровадження механізму висування кандидатів на внутрішньопартійних виборах («праймеріз»), забезпечення прозорості процесу прийняття рішень на місцевому і центральному рівнях партійної організації.

У **висновках** узагальнено основні результати дисертаційного дослідження, сформульовано підсумкові положення і практичні рекомендації щодо розвитку демократизації внутрішньопартійної взаємодії як чинника політичної трансформації в Україні.

Проаналізовано генезу політичних партій та внутрішньопартійної взаємодії на різних історичних етапах та визначено, що важливим елементом політичної боротьби за українську державність стали партії, які виконували функції агрегації, артикуляції та репрезентації інтересів різноманітних груп українського суспільства, боролись за громадське визнання, сприяли політичній соціалізації та підвищенню національної свідомості громадян.

Аргументовано, що в ідеологічних побудовах та політичній діяльності сучасних політичних партій України простежується світоглядний, політичний, ідеологічний зв'язок із національними партіями Наддніпрянщини та Наддністрянщини кінця XIX – початку XX ст., що проявляється у намаганнях знайти опору та масову підтримку серед різних верств населення, ставленні до незалежності України та її геополітичного вибору (формулювання «українського питання» та політичних пропозицій щодо шляхів його вирішення), відповідній ідейно-політичній структурі та ідеології, зосередженості на першочерговому вирішенні національних та соціальних питань та пошук оптимального балансу між ними, перманентній внутрішньопартійній боротьбі і конфліктах, які призводять до розколу й створення нових партій.

Відзначено, що внутрішньопартійна взаємодія досліджувалась з позицій представників історичного, інституційного підходів, біхевіоралізму (поведінкового підходу), теорії раціонального вибору та функціоналізму. Проаналізовано концепції демократичного елітизму (Й. Шумпетер) та поліархії (Р. Даль). Наголос робиться на принциповій важливості «змагальності» між елітами та інституційній основі демократизації внутрішньопартійної взаємодії.

Обґрунтовано, що політична партія представляє собою певну організацію людей, взаємодія яких структурована по вертикалі та горизонталі. Політична партія складається з трьох основних елементів: лідери та партійне керівництво (партійна еліта), активні члени партії та прихильники партійної програми та діяльності. Система співпраці між цими структурними елементами, врахування інтересів більшості членів партії у процесі прийняття партійного політичного рішення, ступінь відкритості партійної еліти характеризують рівень внутрішньопартійної демократії.

Аргументовано, що під внутрішньопартійною демократією слід розуміти реальну можливість впливу рядових членів партії на процес прийняття партійного рішення, висування кандидатів на виборах, свободу внутрішньопартійної полеміки. Одним із ефективних механізмів внутрішньопартійної демократії є впровадження праймеріз.

Внутрішньопартійна демократія вимагає чіткого дотримання внутрішнього порядку у процесі прийняття політичного рішення, що має бути зафіксовано у статуті політичної партії.

Зазначено, що перспективи подальшого розвитку партійної системи значною мірою залежать від особливостей внутрішньопартійної організації та демократизації діяльності політичних партій, взаємодії партійних лідерів, еліт та прихильників.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кройтор А. В. Політична ідеологія як чинник формування партійної системи розвитку / А.В. Кройтор // Актуальні проблеми політики. – Одеса, 2012. – Спеціальний випуск. – с. 36-44.
2. Кройтор А. В. Роль, місце та функції політичних партій у процесі формування паритетної демократії / А.В. Кройтор // Актуальні проблеми політики. – Одеса, 2012. – Вип. 47. – с. 108-114.
3. Кройтор А. В. Внутрішньопартійні відносини у процесі посткомуністичних трансформацій / А.В. Кройтор // Актуальні проблеми політики. – Одеса, 2013. – Вип. 48. – с. 301-308.
4. Кройтор А.В. Умови та характер процесу інституціоналізації політичних партій в Україні на початку ХХ століття / А.В. Кройтор // Актуальні проблеми політики. – Одеса, 2013. – Вип. 49. – с. 321-329.
5. Кройтор А.В. Виборча кампанія як складова процесу ротації партійної еліти: теорія та практика розвитку / А.В. Кройтор // Актуальні проблеми політики. – Одеса, 2013. – Вип. 50. – с. 320-328.
6. Кройтор А.В. Регионализм как фактор развития политической системы Украины / А.В. Кройтор // Научный вестник МГИИТ. – Москва, 2012. – № 5. – с. 64 – 71.
7. Кройтор А. В. Роль політичних партій у процесі розвитку публічного управління / А. Кройтор // Всеукраїнська науково-практична конференція за міжнародною участю. «Сучасні тенденції розвитку публічного управління: теорія та практика». – Одеса, 2 листопада 2012 року. – С. 236-237.
8. Кройтор А. В. Внутрішньопартійна демократія з точки зору теорії партійних еліт / А. Кройтор // Всеукраїнська науково-практична конференція «Політичні парадигми розвитку ХХІ століття: аналітичні рамки та конфігурації сучасної політики». – Луганськ, 15 березня 2013 року. – С. 176-183.
9. Кройтор А. В. Ідеологія політичних партій як чинник їх інституціоналізації / А. Кройтор // ІІІ Національний політологічний конвент МАСПН (Україна) (Українське відділення міжнародної асоціації студентів політичної науки). – Острого, 27-18 квітня 2013 року. – С. 38-39.
10. Кройтор А. В. Вплив партій та внутрішньопартійної взаємодії на розвиток державної політики / А. Кройтор // Міжнародна наукова конференція «Чорноморський дослідницький політологічний проект». – Одеса, 17-18 травня 2013 року. – С. 32-34.

АНОТАЦІЯ

Кройтор А. В. Демократизація внутрішньопартійної взаємодії як чинник політичної трансформації в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2013.

У дисертації здійснено комплексне дослідження демократизації внутрішньопартійної взаємодії як чинника політичної трансформації в Україні, інституціональних та функціональних особливостей внутрішньопартійної взаємодії у сучасному політичному процесі, проаналізовано виборчі кампанії як механізм ротації партійної еліти. У межах здійсненого дослідження отримано результати, що мають наукову новизну, обумовлену вирішенням актуальних проблем демократизації внутрішньопартійної взаємодії як чинника політичних трансформацій, які не отримали достатньої розробки у науковій літературі.

Обґрунтовано, що рівень внутрішньопартійної демократії визначається розвиненістю та ефективністю горизонтальної та вертикальної взаємодії між членами політичної партії при визначенні політичного курсу, обранні лідерів та участі у виборах. Відзначено, що однією із дієвих форм внутрішньопартійної демократії виступають «праймеріз».

Проаналізовано фактори впливу на внутрішньопартійну взаємодію в Україні, серед яких виділено та проаналізовано олігархізацію політичних партій, формування «партії влади», а також правові та економічні фактори.

Ключові слова: внутрішньопартійна взаємодія, політична партія, демократизація внутрішньопартійних відносин, політичні трансформації, політична ідеологія, «партія влади», партійна еліта, олігархізація політичних партій.

АННОТАЦИЯ

Кройтор А. В. Демократизация внутрипартийного взаимодействия как фактор политической трансформации в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 - политические институты и процессы. – Национальный университет «Одесская юридическая академия», Одесса, 2013.

В диссертации осуществлено комплексное исследование демократизации внутрипартийного взаимодействия как фактора политической трансформации в Украине, институциональных и функциональных особенностей внутрипартийного взаимодействия в современном политическом процессе, проанализированы избирательные кампании как механизм ротации партийной элиты. В рамках проведенного исследования получены результаты, имеющие научную новизну, обусловленную решением актуальных проблем демократизации внутрипартийного взаимодействия как фактора политических трансформаций, которые не получили достаточной разработки в научной литературе.

Обоснована специфика внутрипартийного взаимодействия между структурными элементами партии (партийной элитой, руководством среднего уровня, рядовыми членами партии и ее сторонниками) как фактора политических трансформаций и определено, что уровень внутрипартийной демократии определяется развитостью и эффективностью горизонтального и вертикального взаимодействия между членами политической партии при определении политического курса, избрании лидеров и участия в выборах. Отмечено, что одной из действенных форм внутрипартийной демократии выступают «праймериз».

Аргументировано, что репрезентация социальных интересов в политическом пространстве и конкуренция между политическими партиями за поддержку со стороны общественных групп выступают одними из главных признаков демократического политического процесса, которые невозможно реализовать без эффективного и ответственного внутрипартийного взаимодействия.

Определено, что для обеспечения высокого уровня политической активности рядовых членов партий и подотчетности партийной элиты необходимыми условиями выступают привлечение членов партии к процедуре выдвижения кандидатов на государственные должности, наличие в партии различных элитных групп и внутрипартийная конкуренция.

Обоснована роль избирательных кампаний в процессе ротации партийной элиты. Избирательные кампании выступают механизмом селекции партийной элиты, требуют от политических партий трансформации избирательных технологий в стратегии управления. Избирательный процесс обеспечивает отбор партийной элиты, который невозможен без привлечения рядовых членов политической партии и является основным критерием развития внутрипартийной демократии.

Аргументировано, что от внутрипартийного взаимодействия во время избирательного процесса зависит эффективность применения политических технологий (поиск целевой аудитории, позиционирование, формулировка ключевого сообщения исходя из характеристик целевой группы и др.), а в поствыборный период демократическое взаимодействие в партиях проходит испытание процессом создания «большинства» и формированием правительства.

Проанализированы факторы влияния на внутрипартийное взаимодействие в Украине, среди которых выделены и проанализированы олигархизация политических партий, формирование «партии власти», правовые и экономические факторы. Отмечена необходимость совершенствования действующей правовой системы регулирования внутрипартийного взаимодействия и выработки прозрачных механизмов финансирования партийной деятельности.

Ключевые слова: внутрипартийное взаимодействие, политическая партия, демократизация внутрипартийных отношений, политические трансформации, политическая идеология, «партия власти», партийная элита, олигархизация политических партий.

Kroitor A.V. Democratization of inner-party interaction as factor of political transformation in Ukraine. – Manuscript.

Thesis for a degree in political sciences, specialty 23.00.02 – political institutes and processes. – National University “Odessa Law Academy”, Odessa, 2013.

Comprehensive research of the democratization of inner-party interaction as a factor of political transformation in Ukraine and institutional and functional peculiarities of inner-party interaction in the current political environment were carried out, the election campaigns as the elite rotation mechanism were analyzed in the thesis. Within this research, the scientific findings having a scientific novelty associated with the actual problem solving of democratization of inner-party as a factor of political transformation, which were not developed sufficiently in scientific works, were obtained.

It was determined that the inner-party democracy level was defined by the maturity and effectiveness of horizontal and vertical interaction between political party members during policymaking, leaders' election, and participation in the election campaign. It was indicated that one of the actual forms of inner-party democracy is primary election (“primaries”).

The inner-party interaction influence in Ukraine was analyzed including oligarchization of political party, formation of ruling party as well as legal and economic factors.

Key words: inner-party interaction, political party, democratization of inner-party relationship, political transformation, political ideology, “ruling party”/ “party in power”, party elite, oligarchization of political parties.